

A VIA KÜNIG POLAS TERRAS DO CORGO

Javier Gómez Vila*

María José López Caldeiro* ¹

RESUMO

Hai apenas tres anos explicabamos en Corga nº 7 a importancia da figura de Hermann König como autor dunha das dúas únicas Guías para peregrinos medievais que se conservan, sendo a de König o “best seller” da época con cinco edicións. Unha cifra realmente alta para unha publicación de 1495 nos albores da imprenta. Nesa ocasión tamén falabamos da súa peregrinaxe desde o seu mosteiro de Vacha (Alemaña), nas descrições que fai, os Camiños elixidos... Nesta ocasión imos centrarnos na zona de O Corgo para explicar o trazado empregado, os principais restos patrimoniais lindeiros e lembrar algún dos peregrinos que empregaron esta ruta. Para dar unha visión un pouco máis coherente deste trazado preferimos comezalo en Baralla e rematalo na cidade de Lugo.

PALABRAS CLAVE

Camiño de Santiago, Hermann König, Vía König, guía de peregrinos, peregrinos falecidos.

1. O TRAZADO DA VÍA KÜNIG.

1. TRAMO BARALLA – O CORGO

Sector 1.1. Baralla - Vilartelín

O Camiño discorre por diante da casa do concello de Baralla, deixando a esquerda a igrexa parroquial dedicada a Santa María Magdalena, patroa dos peregrinos, ao igual ca de As Nogais. Sae desta vila pola Ponte de Senra, de orixe medieval, pero ampliada para o Camiño Real de Carlos III posiblemente polo enxeñeiro Carlos Lemaure e posteriormente reformada en varias ocasións. Ao carón dela construíuse recentemente unha área recreativa de propiedade municipal con pistas deportivas, piscina, vestiarios... que supuxo unha limpeza e acondicionamento do leito do río.

Unha vez cruzada a estrada o Camiño diríxese á aldea de Ferreiros por diante da Casa do Pazo da Ponte. Uns metros máis adiante atópase o lavadoiro tradicional restaurado grazas ao taller de emprego da Vía König I. Apenas uns 50 m. máis adiante vira bruscamente sobre a dereita e colle o antigo camiño de Vilartelín. Este camiño de terra, de indubidable beleza, transcorre a través dun bosque autóctono durante 1,6 quilómetros, presentando unha lixeira subida, pero que se fai comodamente grazas ao trazado en media ladeira do camiño. Cruza o lugar de Vilartelín, lugar que durante séculos os historiadores identificaron coa “Mansio romana de Timalino”, aínda que as teorías máis recentes dubidan desta identificación.

Sector 1.2. Vilartelín - Cacabelos

Continúa cara a de Vilanova a través da pista LU-P-0507. Bordea pola esquerda a antiga Casa Grande de Vilanova, que foi residencia dos Pardo Viveiro desde o século XVIII. Nela destaca o impresionante escudo que coroa o portalón de entrada ao recinto. Un pouco máis adiante atoparemos de fronte cunha casa, onde hai que coller o camiño de terra que hai xusto pegado a esta casa polo seu lado dereito.

O Carboeiro

¹Historiadores do Centro de Estudos da Vía König

Este tramo duns 2,5 quilómetros que hai ata chegar a Santa Cruz foi remodelado e explanado no verán do 2021. Presenta un ancho duns 4 m. con firme de terra compactada. Percorre un bosque autóctono de castiñeiros, fentos e centenarios muros cubertos de musgo.

O Camiño que continúa cara a Sobrado do Picato salvando a A6 por un paso elevado. Desde esta aldea ata Castrillón o probable trazado principal da Vía Künig pérdese pola construción da Nacional VI e a A6. O trazado alternativo empregado combina gran cantidade de vestixios históricos con aspectos funcionais.

Despois dun quilómetro pola Nacional VI, viraremos sobre a dereita, para coller un camiño de terra cun trazado funcional que vai cruzar a través dun bosque de piñeiros denominado “O Carboeiro” en suave baixada. Neste tramo o Camiño vira varias veces, sempre coa Autovía á esquerda. De feito, ao 1,3 quilómetros de iniciar este tramo polo Monte Carboeiro, o Camiño discorre paralelo á A6, por unha cota superior. Ao chegar a unha pista asfaltada, vira á dereita e no próximo camiño cara a esquerda, continuando paralelo co propósito de cruzar a A6 polo paso inferior que se atopa uns metros máis adiante..

Sector 1.3. Veiga de Anzuelos - Pedradreita

O camiño terreo segue a través dun bosque de piñeiros sobre un quilómetro ata chegar ao cruzamento cunha pista asfaltada. A esquerda, a escasos metros, está a Nacional VI e a fábrica de

Perspectiva aérea da Igrexa de Franqueán

leite Río. Continúa o Camiño polo lado contrario, cara a dereita uns poucos metros, para volver virar á dereita pola primeira pista que atopamos. Despois da curva, na primeira casa, sitúase a Fonte da Ermida, onde hai unha fonte de cachotaría á beira do Camiño. Despois dunha curta, atravesa a aldea de Outeiro e, inmediatamente, cruza de novo a A6 por outro paso inferior. Sigue por esta pista asfaltada uns poucos metros máis. Despois da curva, o Camiño queda á esquerda por un belísimo trazado de terra coñecido co nome de

A “Ruta Encantada”

a “Ruta Encantada” . Nas inmediacións queda a **Igrexa de Franqueán**. A fábrica románica foi obxecto de múltiples reformas que provocaron a desaparición da ábsida primitiva. Porén, queda desta época a nave principal con teitume de madeira a dúas augas e o arco triunfal de medio punto de aresta viva, que a separa do testeiro. Na fachada, que se atopa en moi bo estado é tamén de época románica, ábrese a porta principal de arco de medio punto formada por dúas arquivoltas que descansan en dous pares de columnas con capiteis de follas. No tímpano, aparece unha inscrición onde se menciona ao rei Fernando II, que puido patrocinar parte da obra; ao diácono Severo e máis a data de 1178, que pode corresponder coa da súa construción.

No mesmo eixo vertical da fachada, destaca unha ventá con arco de medio punto e columnas exentas con capiteis de follas. Na parte superior, aparece a clásica espadana dun único van e factura moderna.

Esta zona de Franqueán aparece habitualmente citada nos documentos medievais por distintos motivos. Quizais o caso máis curioso sexa o de Pedro Fernández quen, o 13 de abril de 1233, doou á igrexa de Lugo e ao seu bispo D. Miguel un casal para que se lle cumprise o seu desexo de visitar os santos Lugares de Xerusalén, unha vez recibido o distintivo da Cruz do Señor.

Nas inmediacións pasaba a vía romana XIX con destino a Astorga, na que se atopaba, ao carón da entrada do cemiterio, un miliario romano dedicado ao emperador Caro, actualmente conservado no Museo provincial de Lugo.

O Muíño de Díaz

Se continuamos pola “Ruta Encantada”, mencionado anteriormente, atoparemos un belísimo camiño de vestixios históricos ata Castrillón. Este salva o río Tórdea por un antigo pontillón que presenta unhas medidas duns 6 m. de longo e 2,5 de ancho, coa peculiaridade de posuír tallamares nas súas pías. Xusto despois, á esquerda está o muíño de Díaz, que ten ao seu arredor unha área de descanso. Este muíño tradicional ten todos os seus mecanismos operativos e nel pódese comprobar como se aproveitaba a forza da auga para moer o trigo.

Segue este fermoso camiño terreo ata chegar á pista asfaltada, onde vira cara á dereita. Apenas uns 400 m. máis adiante atópase o recinto castrexo de **Castrillón e a capela de San Bernabé**. Este fermoso conxunto artístico está formado por un recinto castrexo e por unha capela construída

no seu interior na parte norte. O elemento máis característico deste recinto castrexo é a muralla circular, excelentemente conservada no caso que nos ocupa, construída de pedra e terra que posúe unha entrada, neste caso existente pola parte posterior do recinto. A sociedade que os ocupaba dedicábase sobre todo á agricultura, gandería, actividades artesanais e, como neste caso, ao comercio, xa que está situado xusto ao carón da vía romana XIX que unía as dúas grandes cidades romanas de *Lucus Augusti e Asturica Augusta*. De feito, diante da porta da capela, e servindo de soporte de altar, atopamos un fragmento de miliario de esta vía ao que se lle pintou posteriormente unha cruz de Santiago. Polo tanto, Castrillón é un recinto castrexo tardío, xa de época romana, que poderíamos situar en torno ao século I.

A capela de San Salvador (santuario de San Bernabé) presenta unha planta de unha soa nave lonxitudinal, cunha ábsida semicircular e unha cuberta a dúas augas. Os paramentos son de cachotería irregular, pero de boa confección, agás na fachada, ábsida, esquinas e vanos que son de cachotería. A fachada presenta unha portada de arco de medio punto sen decoración. A ábsida con forma semicircular é mais baixa e reducida cá nave e está coroada por sólidos canzorros

Interior da capela de San Bernabé

que sosteñen unha consistente cornixa. Non se coñece con exactitude a época de construción desta capela aínda que algúns elementos apuntan a situala no estilo románico, concretamente na segunda metade do século XII. Estes elementos son, entre outros, dúas troneiras situadas na cabeceira e unha pia bautismal, situada baixo o altar, con sinxela decoración en base a unha sucesión de arquiños moi erosionados.

No seu interior varios retablos amosan tallas sobre todo do século XVI. Entre elas destaca o Salvador de pé cunha bola do universo na man, San Antonio e a Inmaculada cunha peaña de nimbo e un dragón aos seus pes. Hai ademais dúas imaxes de San Bernabé: a que está permanentemente no interior e porta o evanxeo de San Mateo e a que sae en procesión amosando as pedras da súa lapidación e a palma do seu martirio. O 11 de xuño conmemórase todos os anos a festividade de San Bernabé acudindo moitos devotos que se ofrecen por si mesmos ou para acadar algunha intercesión para outras persoas que non poden acudir por elas mesmas. As peticións mais usuais son de doenzas tanto humanas como de animais e sempre vai ligada ao cumprimento dunha promesa.

Neste santuario tamén son típicos varios rituais: o de vir andando desde o seu lugar de orixe; o da circunvalación que consiste en dar unha ou mais voltas arredor do templo portando nas mans figuriñas de cera que simbolizan o corpo humano ou distintos animais, a procesión que ao rematar a misa percorre todo o perímetro do castro coas diferentes imaxes e o ritual de poñer o santo onde o crego máis un fregués da comunidade no interior do templo realizan cunha imaxe pequena de San Bernabé unha cruz por riba da cabeza dos devotos mentres estes recitan unha xaculatoria.

Sector 1.4. Pedradereita – O Corgo.

O Camiño continúa cara ao Corgo por un tramo funcional a través da pista LU- P-1604 entre edificacións dispersas, árbores e grandes pasteiros. En Pedradereita continúa recto e uns 900 metros despois, vira cara á dereita. Neste

Entre Serín e O Corgo

punto volve cruzar brevemente a A6 cara ao lugar de Serín, xa que o Camiño por este lado non se conserva actualmente. Este tramo funcional ten un percorrido duns 1,5 quilómetros ata chegar á Casa do concello do Concello do Corgo. Enfronte esta o **Pazo de Valcarce**. Fermoso exemplo de arquitectura palaciana do século XVII. Situado na parroquia de San Xoán, a poucos metros do concello do Corgo, trátase dunha das casas señoriais mellor conservada da localidade. Pola parte traseira destacan os seus potentes teitos que forman pirámides. A súa elegante terraza está coroada con arcos regulares e con pequenos tramos de varanda adintelada baixo cada curva. Os escudos en relevo dan fe da importancia que tivo sempre este monumento que orixinalmente tiña estrutura rectangular pero que agora se ampliou ofrecendo maior número de xanelas. Acolleu o xulgado e tamén a casa cuartel da Garda Civil.

2. TRAMO O CORGO – LUGO CIDADE

Sector 2.1. O Corgo - Pedrafitá

Todo este tramo o Camiño é de tipo funcional. Despois de salvar a casa do concello do Corgo, cóllese pola Nacional VI uns 600 metros para chegar ao núcleo urbano. Neste punto abandónase a estrada xeral para dirixirse cara o lugar de Lamas pasando por diante do Centro de Saúde. Despois do centro hai que coller a primeira á esquerda para salvar a A6 por un paso inferior. O

camiño despois de Lamas é unha pista asfaltada duns 3 m. de ancho que entre prados e terras de labor conduciranos ao lugar de Pedrafita, ao que se chega despois de cruzar a LP-Ou-1602. Na praza deste lugar o camiño continúa pola pista da esquerda. Uns poucos metros máis adiante hai que volver a coller á esquerda, deixando á dereita a **Igrexa de San Miguel de Pedrafita**. Está rodeada polo atrio cemiterio. Mesma tipoloxía contrastiva que a de Arxemil e outras, sendo a típica do rural galego de fins do XVIII. Neste caso é unha construción máis modesta ca

Igrexa de San Miguel de Pedrafita

de Arxemil. Frontis de cachotería de granito con porta adintelada e óculo superior, rematada por espadana cun so van e pináculos nos laterais. Tellado a dúas augas. Sinalizada desde a Vía König con poste de madeira.

Sector 2.2. Pedrafita – S. Vicente de Coeo

O Camiño presenta agora un tramo principal baseado no antigo camiño medieval testemuñado pola ponte de Arxemil. Este tramo medieval non coincide co trazado da vía romana XIX xa que este queda máis ao norte nin tampouco coa do Camiño Real de Carlos III que se sitúa máis ao sur, testemuñado polo leguario de Demondín e a Ponte de Laxosa.

Despois de pasar a igrexa parroquial un indicador de madeira informa que hai 300 m. ata os **Sartegos de A Groba**. (GA27014031). Este xacemento, consta de dous sepulcros

Sartegos de A Groba

antropomorfos realizados en rocha de granito o ar libre. O conxunto arqueolóxico foi musealizado e sinalizado para ser visitado desde a Vía König.

As tumbas presentan unha planta con forma humana, co espazo xusto para a colocación do defunto en posición de cúbito supino e un estreitamento para forzar que a cabeza do defunto repouse mirando cara á fronte. A idea de enterrar na propia roca débese ao desexo de buscar para o descanso do defunto un lugar protexido, inamovible e eterno. Moitas delas estaban ligadas a igrexas desaparecidas ou transformadas en séculos posteriores. Aínda que é moi difícil establecer unha datación exacta, poderíanse situar ao redor dos séculos VI – X.

As tumbas escavadas en roca carecen, salvo casos excepcionais, de enxovais, de restos humanos e de contextos arqueolóxicos claros. Adoitan relacionarse con formas de enterramento propias de comunidades onde a presenza eclesiástica é escasa presentando unhas diferenzas formais en canto á súa estrutura que podemos vincular a modas ou condicións do traballo da pedra.

Gran número delas sitúanse en comarcas onde están relacionadas, preferentemente, con comunidades dedicadas á gandería. Con todo, tamén se vincularon cun poboamento preferentemente campesiño onde o seu emprazamento busca o dominio visual sobre as áreas de cultivo e servir de medio de lexitimación sobre a propiedade de determinadas áreas.

Ponte de Galiñeiros

O Camiño segue recto pola pista asfaltada duns 4 m. de ancho. Antes de chegar a Ponte de Galiñeiros deixa a súa esquerda os **Castros de Arxemil**. (Nº Pxom 1-06). Non catalogado por Patrimonio. Sitúase no cumio dun esporón sobre o río Outeiro, ao carón do Camiño e preto da Ponte de Galiñeiros. Apréciase un recinto elevado cunha ampla terraza e un antecastro o nordeste onde tamén presenta un terraplén. Non se aprecian defensas. O recinto foi rotulado para convertelo nunha plantación de pinos, sufrindo unha profunda transformación en datas recentes.

Xusto despois atopamos a ponte medieval de **Galiñeiros**. Ponte sobre o río Chamoso, na parroquia de Arxemil, dun único arco de medio punto e 11,6 m. de luces. Construído con cachotería granítica ben labrada e de formas simétricas que lle outorga un aspecto harmonioso, consistente e forte, participando dunhas características moi similares á ponte de Lago sobre o río Tórdea. Presenta unha rasante alomada e uns peitorís de formigón construídos nos anos oitenta.

Aínda que non se coñece a data exacta da súa construción, podemos situala na Idade Media. Posteriormente, sufriu múltiples reformas, as máis recentes delas foron a deformación da calzada, para reducir o seu alombamento característico, e o posterior alcatranado.

Forma parte do antigo camiño medieval entre Lugo e Astorga, que discorria paralelo á vía romana XIX, que estivo en uso desde a Idade

Media ata finais do século XVIII, cando a construción do Camiño Real de Acceso a Galicia de Carlos III inaugurou un novo trazado máis ao sur coincidente coa Nacional VI.

Unha vez salvada, queda á dereita a estrada que vai a Adai, continuando o Camiño pola esquerda que nos vai a levar ao lugar de Arxemil en apenas 700 metros. Entra nesta aldea pola súa parte de abaixo, co que pódese admirar o seu lavadoiro e a **Igrexa parroquial de San Pedro de Arxemil**. Obra posiblemente de fins do XVIII. No frontis sitúase a porta de acceso con arco rebaixado e óculo superior. Na súa parte superior espadana de dous vans con pináculos laterais. Tellado a dúas augas. O presbiterio mais alto con cuberta a catro augas. No interior retablos na cabeceira e nos laterais antes do arco triunfal onde destaca unha figura de Santo Domingo de Guzmán da escola de Salzillo. Atópase rodeado polo atrio cemiterio.

Igrexa de Arxemil

Desde a ponte acompañannos fitos pétreos que nos indican que estamos a seguir tamén o paseo da vía romana XIX. Agora ben, os seus magníficos restos de aggeres non se achan neste camiño, pola contra sitúanse a uns 500 metros máis ao norte. As “lombas” mais salientables sitúanse en Campelo, Capela das Virtudes e Muíño de Tallón.

O Camiño diríxese á praza principal a través das casas. Unha vez nela, vira á dereita e continúa recto ata cruzar a pista LU- P-1605. Segue por camiño de terra e a uns 100 metros atopamos á esquerda pegado o muro de peche dunha leira o **Miliario cristianizado de Arxemil**. Posible miliario romano reutilizado durante a Idade Media como límite de parroquias e santificado coas cruces que loce no seu frontal. Actualmente, atópase diante dun valado á beira da Vía König que, nesta zona, segue empregando o antigo camiño medieval.

Miliario cristianizado de Arxemil

Paralelo a este camiño, non moi lonxe, discorre a importante vía romana XIX que unía as cidades de Lugo e Astorga. Os vestixios arqueolóxicos desta vía son os máis significativos do norte de Galicia. Entre eles destacan un conxunto de miliarios conservados -agás o que nos ocupa- no Museo Provincial de Lugo e, por outra, restos do agger da vía -tamén chamado lombo – conservados in situ nos lugares de Campelo, Muíño de Tallón e Capela das Virtudes, entre outros. Estes lombos ou *aggeres* de Pedrafita elevan a caixa da vía entre 1,5 m. e 2 m. Presentan perfil alomado para favorecer a drenaxe da auga, e están construídos cunha sucesión de capas de pedras e terra compactada extraídas dos arredores, aínda hoxe en día obsérvanse os buracos provocados pola devandita acción.

O Camiño continúa recto deixando na bifurcación a capela de San Bartolomeu á esquerda que

Perspectiva aérea da Capela de San Bartolomeu

apenas dista 100 m. Esta discreta **Capela de San Bartolomeu**, a uns 100 m. da Vía König, lémbra-nos o importante culto a San Bartolomeu quen, por levar a súa propia pel nos seus brazos, é patrón daqueles que traballan as peles, fabrican ou usan coiro, luvas, abrigos, cintos ou botas e tamén das modistas. Así mesmo, é curador das convulsións, crises espasmódicas e enfermidades nerviosas en xeral. Á beira dela consérvanse varias lápidas funerarias do século XIX.

Uns 600 metros máis adiante cruza o lugar de Quintela. Un agradable lugar con magníficas edificacións de granito e carballos centenarios. A saída deste lugar e sobre a súa dereita atópase o inédito **Castro de Quintela**. Situado nun curuto a 450 m. de altitude. Apréciase parte da muralla

O Camiño o seu paso por San Vicente de Coeo, en primeiro termo a igrexa parroquial

terrea e a explanación da súa parte superior. Non se aprecian outro tipo de defensas nin estruturas. A súa beira pasa un antigo camiño afundido no chan.

A continuación a A6 queda á esquerda, mentres o Camiño discorre uns 600 metros paralelo, a maioría deles a través dun fermoso bosque de castiñeiros.

Xa no concello de Lugo. En apenas 600 metros entra na primeira aldea deste municipio, chamada San Vicente de Coeo. O cruza en dirección Oeste e, uns metros máis adiante, chega á súa Igrexa Parroquial, que ten no seu exterior un **Peto de ánimas**. A Igrexa de San Vicente de Coeo posúe unha peculiar estrutura, pola anexión da Capela das Ánimas e da do Rosario, cuxas entradas foron independentes, pero na actualidade están unidas pola nave maior. O frontis é común para as dúas presentando típica tipoloxía deste tipo de construcións pero de maior entidade. A porta da entrada é adintelada e está moldurada. Enriba unha fiestra e espadana superior de dobre van e pequenos pináculos laterais con cubrición da nave a dúas augas. O presbiterio das ánimas, de maior altura e cubrición a catro augas, presenta no lateral unha fiestra superior que, no seu exterior, está decorada con tardías orelleiras avultadas nas esquinas de fins do XVIII. No interior cada nave posúe un altar e un retablo. No exterior e de cara á Vía Künig hai un Peto de ánimas da mesma época ca igrexa.

Sector 2.3. San Vicente de Coeo – O Castro

Continúa o Camiño por un tramo principal pola pista apenas 300 metros en suave baixada ata chegar ao río. Inmediatamente despois da ponte, colle cara á dereita polo chamado “camiño dos arrieiros”, sinalizado tamén coas mouteiras da vía XIX. Este antigo e belo camiño terreo atravesa bosques, praderías e campos de labor ata a aldea de San Mamede dos Anxos. A uns 300 metros da ponte de Coeo salva o paso a nivel. A partir de aquí o camiño encáixase no terreo para comezar unha lixeira subida. Cruza de fronte a primeira pista asfaltada. O mesmo ocorre na segunda pista

Igrexa de San Mamede dos Anxos

asfaltada. A uns 400 metros deste punto, ao lado dun chalé, vira bruscamente cara á dereita. Un pouco máis adiante cruza a LU- P-2922 e tamén continúa polo camiño de en fronte. Percorridos uns 250 metros volve a aparecer a A6 e vira á dereita para salvala por un paso inferior que se atopa uns poucos metros máis adiante.

Despois de salvar a A6 o Camiño presenta un trazado de vestixios históricos. Ao saír chega a unha ampla bifurcación onde continúa pola pista da dereita que segue recta ata chegar á **Igrexa de San Mamede dos Anxos**. Presenta un frontis similar a este tipo de igrexas con porta de acceso inferior, fiestra en segundo nivel e espadana dun so van na parte superior. Neste caso caracterízase por presentar unha sinxela decoración de placas ausente noutros exemplares da Vía Künig. A porta presenta orelleiras que aumentan o volume na parte superior para dar esa sensación de inestabilidade propia do barroco. A liña que forma o inicio do tellado a dúas augas non é recta como noutros casos, senón curva, para enfatizar esa sensación de inestabilidade e de movemento. Iso si, en tódolos casos rematada con pequenos pináculos. A fábrica non é de cachotería regular como nos outros casos senón cachotería irregular reforzada por cachotes irregulares nos extremos, unha obra máis tosca agás na espadana onde se emprega decoración de placas e remate curvo superior. Unha obra que a podemos adscribir a un barroco tardío, xa de

principios do século XVIII, con reminiscencias do barroco santiagués.. No cruzamento que hai diante dela, o camiño segue pola esquerda, evitando o rodeo que da a pista asfaltada. Uns 650 metros despois chega á **Igrexa de Santo André do Castro**. Asentada sobre un recinto

Perspectiva aérea da Igrexa de Santo André do Castro

castrexo do que apenas se conservan restos agás a súa forma oval. O frontis esta remodelado en cemento, presentando actualmente dúas portas coas respectivas fiestras superiores. O motivo decorativo de inicio do tellado é similar á de San Mamede dos Anxos, presentando unha liña curva rematada en pináculos no exterior e en volutas no interior. Presenta unha cúpula octogonal de lousas decorada con sinxelas cornixas. No corpo cuadrangular inferior sitúanse as campás. Posúe unha nave lonxitudinal con Capela Maior sen destacar en planta.

Sector 2.4. O Castro – Río Rato

No cruzamento, colle cara á dereita e despois dúas veces consecutivas á esquerda. A recta seguinte atravesará unha zona de edificacións unifamiliares e, ao final dela, atópase a leira chamada “A Fortaleza” pertencente ao complexo hoteleiro Torre de Núñez.

O Camiño continúa pola dereita ascendendo brevemente ata pasar pola beira das ruínas da antiga igrexa de San Román chamada **Capela de San Amaro**. Aproveitamos esta ocasión

para aclarar o misterio que parece envolver esta construción xa que foi interpretada como castelo, chamado Torre de San Antón, ou mesmo como convento, neste caso de San Amaro. Grazas

Perspectiva aérea da Capela de San Amaro

a documentación recentemente atopada hoxe sabemos que foi construída para capela privada entre 1587 e 1603 por Gaspar de Arce, ao mesmo tempo que traballaba na torre do reloxio da Catedral de Lugo, encargada polos propietarios do anexo Pazo de San Amaro. As paredes foron levantadas polos canteiros Gregorio de Barro e Alonso Rodríguez. Actualmente tan só conserva a capela maior e os dous corpos das torres, perdéndose os muros da nave e a sancristía, debido ao seu considerable tamaño e á ausencia de estribos no exterior que provocou que se deformaran os arcos colapsando consecuentemente a bóveda, da que só quedan o arranque da crucería. O tipo de planta era dunha soa nave, con capela maior en forma de cruz grega inscrita nun cadrado moi desenvolvida. No segundo corpo posible remate en terraza como na torre do reloxio da Catedral. A cubrición era de bóveda de medio canón e crucería no presbiterio, similar á capela Maior da igrexa do Cardeal de Monforte, obra do tamén transmerano Simón de Monasterio. Aprecíase a calidade e fortaleza dos paramentos con esquinais de granito, así como os arcos, cornixas e bóvedas. Continúa por esta pista asfaltada todo recto un quilómetro ata chegar ao convento das Carmelitas Descalzas. Aquí colle cara á esquerda e, inmediatamente, á dereita.

Paseo do Río Rato

A media ladeira, entre edificacións e campos de labor, con fermosas vistas da zona do río o Camiño diríxese cara á estrada LU- P-2910 que a colle cara á esquerda. Avanza por ela apenas 150 metros para virar cara á dereita. Pasadas unhas edificacións unifamiliares, o camiño vira á dereita.

Este camiño baixa cara ao río Rato. Toda esta fermosa zona, propiedade da Excm. Deputación de Lugo foi acondicionada como parque fluvial e é moi frecuentada polos lucenses para facer deporte e dar paseos. Uns 700 metros mais adiante chega ao centro de interpretación Terras do Miño que tamén conta cun belo restaurante situado nas instalacións dun antigo muíño. O Camiño discorre este tramo funcional paralelo ao río Rato uns 900 metros para, xusto despois de cruzar a pequena ponte de madeira, virar á esquerda. Sube lixeiramente unha pequena costa por diante da casíña de madeira e cruza a estrada CP-29-25, para continuar polo camiño de terra que temos xusto enfronte.

Sector 2.5. Río Rato – Porta de San Pedro muralla de Lugo

Este ancho e magnífico camiño de terra, herdeiro directo da antiga vía romana XIX, leva o Camiño por un tramo principal ao barrio de Montirón en suave ascenso. Ao chegar a primeira casa do barrio, colle o estreito camiño que hai xusto diante dela. Uns poucos metros máis adiante desemboca na Avda. das Fontiñas, que cruza, e segue pola rúa que vemos xusto enfronte

Reconstrucción da Igrexa Paleocristinana de Sanxillao

chamada Rúa Sanxillao. Nesta rúa, onde hoxe hai unha gardería, atopouse no 2004 a antiga **Igrexa de Sanxillao**. Foi descuberta a raíz da explanación do solar para a construción da gardería. As estruturas atopadas na intervención arqueolóxica corresponden a un edificio de planta basilical. Á beira atopáronse tamén varios enterramentos, algún con pavimentos de *opus signinum*, datados entre os séculos VI e o XII. Nun principio pensouse a modo de hipótese que podería tratarse dunha igrexa paleocristinana, xa que boa parte dos materiais atopados son desa época. O arqueólogo encargado da escavación, Herves Raigoso, propón sen embargo unha adscripción deste edificio o arte asturiano, similar a Santullano de los Prados, da que se adxunta unha reconstrución 3D deste autor. Sexa como for, a existencia deste singular edificio corrobora o paso da vía romana por este lugar e como o camiño medieval segue a empregar este trazado posteriormente, sendo moi probablemente o camiño principal de entrada á cidade de Lugo ata a construción dos Camiños Reais no XVIII.

Segue o tramo orixinal cara á rampla de Claudio López. Volve virar á dereita na Rúa San Roque. Apenas 300 metros máis adiante atopamos a Capela de San Roque e xusto detrás o Centro arqueolóxico de San Roque onde, gratuitamente, pódese visitar un estanque, un forno cerámico e diversas tumbas todo iso de época romana. Uns metros máis adiante este tramo orixinal, froito da converxencia da vía romana, camiño medieval

e Camiño Real, chega a porta de San Pedro da muralla pola cal entra na cidade de Lugo xunto ao Camiño Primitivo que ven a este punto desde o leste

2. AS PEGADAS DOS PEREGRINOS POR O CORGO

O DEVIR DAS PEREGRINACIÓNS XACOBEAS AO LONGO DA SÚA EXISTENCIA

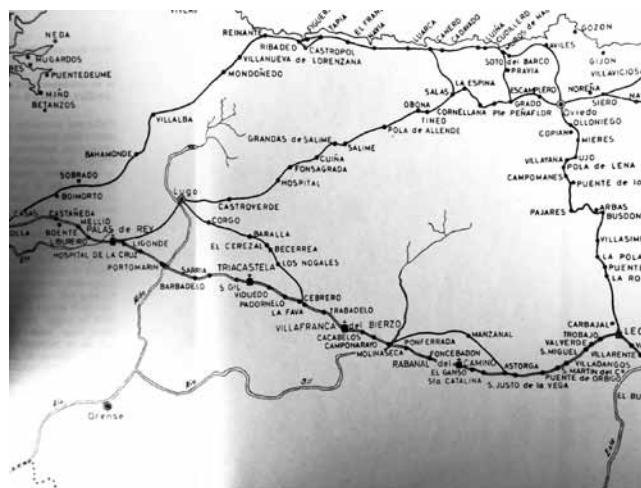
Cando hoxe vemos polas rutas oficialmente recoñecidas como **Camiño de Santiago** moreas de peregrinos ataviados coas súas roupas de camiñar, as súas mochilas, os seus bastóns, e incluso coas vieiras (esas que tiñan que levar á volta, non á ida), podemos enganarnos e pensar que sempre foi así. Nada máis lonxe da realidade. Nin sempre houbo moreas de peregrinos, nin ían impecablemente vestidos, nin tampouco estiveron sempre ben definidos os camiños polos que debían chegar a Santiago.

A época dourada das peregrinacións a Santiago de Galicia foi a Idade Media. Logo, diversos factores (bélicos, relixiosos, pandémicos e económicos) contribuíron á perda de interese por chegar diante do corpo do Apóstolo e pouco a pouco foi diminuíndo (sen chegar a desaparecer) o número destes camiñantes, ata o punto que a presenza de peregrinos converteuse nunha mera anécdota. Como anecdótico foi tamén o recordo de que en determinada zona houbo algunha vez un camiño de peregrinos.

Nun determinado momento, Elías Valiña, natural de Sarria e cura párroco de O Cebreiro, estuda os vellos camiños de peregrinación a Santiago de Compostela. No seu completo traballo titulado *El camino de Santiago. Estudio Histórico-Jurídico*, e publicado en 1971, inclúe tódalas rutas dende Pirenos ata a cidade do Apóstolo, rutas que aínda non teñen os nomes oficiais cós que hoxe se coñecen.

É moi importante a mención de don Elías sobre *un esbelto puente de un arco, de tiempo de las peregrinaciones*. Esta frase describe á perfección como as peregrinacións son cousa do pasado, ou polo menos, son moi escasas xa que nunca chegaron a desaparecer.

Valiña describe ese **esbelto puente de un arco**, no apartado que dedica á peregrinación de Hermann Künic. Porque aínda que o cura de O Cebreiro foi o gran impulsor do hoxe chamado Camiño Francés, el coñecía perfectamente a obra de Künic e o seu itinerario. De feito está debuxado no mapa dos Camiños a Santiago que inclúe na súa obra xa mencionada, xunto coas outras rutas de peregrinación. Na imaxe 1 reproducése un fragmento do mapa de Elías Valiña no que se ve perfectamente o desvío que pasado Travadelo e un pouco antes de *La Fava*, vai por *Los Nogales*, *Becerreá*, *El Cerezal*, *Baralla*, *Corgo*, *ata chegar a Lugo*.

Fragmento do mapa de camiños a Santiago (Valiña Sampedro páx. 228)

Os grandes estudosos das vías de peregrinación coinciden en sinalar unha serie de características comúns aos recorridos que foron seguidos durante séculos polas xentes que ían cara a un lugar sagrado, e nesas características centrarase o presente traballo.

Nas terras *corguesas* atópanse camiños que na antigüidade foron de paso de peregrinos e estes deixaron neles as súas pegadas. Non sempre é doado distinguilas, por iso ten tanta importancia coñecer o traballo dos expertos que, antes que nós, estudaron as vellas rutas de peregrinación. É importante aclarar que non se trata de inventar novos camiños, senón de sacar á luz os que xa existían aínda que agochados e mesmo esquecidos.

Non hai mellor sinal dun camiño de peregrinación que os propios peregrinos. O complicado é saber

exactamente que é un peregrino. Din os dicionarios que é a persoa que fai unha peregrinación ou que viaxa por lugares estraños. E unha peregrinación defínese coma facer unha viaxe por devoción ou promesa. Sen embargo, as motivacións de peregrinar eran moi variadas: pura fe relixiosa, conseguir o favor diviño para un mesmo ou para outra persoa, expiar algunha culpa.... O peregrino podía vivir durante a súa ruta da caridade, feito do que se aproveitaban algúns vagabundos. Houbo tamén peregrinos que conseguiron facer negocios co pretexto da súa viaxe. En resumo: a fe relixiosa non era a única motivación para peregrinar a Santiago.

Co paso do tempo promulgáronse normas para protexer aos peregrinos, pero tamén con deberes de obrigado cumprimento. Unha delas foi a de establecer a marxe xeográfica na que podía moverse un peregrino. É dicir, estaba regulado o camiño polo que había de camiñar. Así no século XVI:

Los peregrinos y extranjeros que vinieren en romería a la iglesia del Señor Santiago, pueden ir a la dicha Iglesia y romería, y tornar a sus tierras libremente, pidiendo limosna por su camino derecho, no andando vagabundos a pedir por otras partes.....es camino derecho yendo por lugares que estén en el camino a quatro leguas poco más o menos a la una parte o a la otra del dicho camino. ... (Valiña, páxs. 74 e 75).

Di a Real Academia Galega da Lingua. que unha legua ven equivalendo a uns 5 quilómetros aproximadamente, deste xeito podemos encontrar pegadas dos peregrinos nunha ampla marxe a un e a outro lado do camiño que se supón percorrían.

Protéxese aos peregrinos con normas como as ditadas por Alfonso IX cando ordena á poboación que acollan e axuden aos peregrinos e que *no les faga fuerza ni tuerto ni mal ninguno. E vai máis aló cando dispón que ...i yendo i viniendo a las dichas romerías puedan seguramente alvergar i posar en Mesones, i lugares de alverguería, i Hospitales, i puedan libremente comprar las cosas, que uvieren menester....* (Valiña, páxs. 39 e 40).

Aínda que foran normas de obrigado cumprimento, non sempre se cumpriron, nin esas nin as que esixían levar consigo os correspondentes permisos e salvocondutos e vestir con decoro. Non sería doado percorrer centos ou miles de quilómetros baixo a choiva e sobre lameiras e manter a documentación sen mácula e a vestimenta impoluta.

As duras condicións das peregrinacións farán que o individuo que sae da súa casa en perfecto estado físico, e con toda a documentación precisa, o vaia perdendo polo camiño ata o extremo de que á vista das xentes dos lugares polos que pasa, e na propia meta dá súa peregrinación, convértese nun *transeúnte, viandante, pobre peregrino, camiñante, forasteiro ou pobre ostiatim....* Quizais calquera deses termos que se usaban era sinónimo da palabra peregrino. No Libro Rexistro do Real Hospital de Santiago, a descrición máis común da indumentaria dós alí acollidos foi *trajo andrajos*. Non é de estrañar que os párrocos, ou as xentes en xeral, non sempre utilicen a palabra peregrino para definir aos que ían honrar ao Apóstolo.

Eses camiños dos que non poden desviarse os camiñantes máis de *quatro leguas* non son camiños especiais feitos para eles. É pura lóxica pensar que empregan rutas xa existentes e sobre todo, rutas seguras, é dicir, rutas comerciais, aquelas polas que transitan os mercadores que de vila en vila ou de feira en feira percorren toda a xeografía peninsular. É importante insistir neste feito: os peregrinos soamente se desvían das rutas transitadas polo resto da poboación, cando queren ir a determinado lugar sagrado a venerar algunha reliquia ou algunha imaxe especialmente querida, para logo volver á ruta inicial. É dicir, se estamos a falar da Vía Künig, o único que estamos inventando é o nome, o camiño de peregrinación como tal xa existía, pero rematou como todos os outros, case esquecido ata que alguén o rescatou.

No libro *Caminaron a Santiago* de Herbers y Plötz os autores afirman respecto ó primeiro estranxeiro que chegou a Santiago dende máis aló dos Pireneos, que non se sabe si era un

peregrino ou un inmigrante. E Valiña di que nos primeiros tempos, os peregrinos identificábanse cos mercadores. Foi necesario un estudo a fondo para chegar a conclusión de que esas persoas que camiñaban cara a Santiago eran peregrinos. Nos seguintes apartados móstranse testemuñas do paso de peregrinos polo tramo da Vía Künicg atravesando O Corgo. Unhas son as deixadas polos propios peregrinos. Moitas hai que buscalas en detalles que non por pequenos, han ser menos importantes.

O RASTRO DOS PEREGRINOS

No estudo dos camiños de peregrinación, deben estudarse obrigatoriamente os rastros de peregrinos vivos ou mortos, tarefa non doada, pero moi gratificante se culmina con éxito.

Houbo dous ilustres peregrinos, coñecidos polos estudosos dos camiños a Santiago de tódolos tempos, pero que ata hai pouco non se deron a coñecer ó gran público. Trátase de Hermann Künicg de Vach, e o anónimo peregrino de Purchas. Ámbolos dous cunha diferenza de uns cen anos, ignoran a subida por A Fava, e empregan na súa marcha unha ruta moi transitada que lles ha de levar á cidade de Lugo a través de Pedrafita, As Nogais, Becerreá, Baralla, O Corgo e Lugo.

Xa dixemos que Valiña di respecto a Künicg que pasa por que *un esbelto puente de un arco, de tiempo de las peregrinaciones*. Despois continúa o seu camiño a carón do río Valcarce, e tras mencionar dous pobos que el ve nas montañas, chega a Lucas (*cidade construída dun xeito pouco común por iso todos a contemplan con agrado*, é a tradución que figura na edición que da obra de Künicg, publicou xa no ano 1999 o Consello da Cultura Galega).

Don Elías non menciona sen embargo ao chamado peregrino de Purchas. Este foi un monxe inglés que viviu no século XVI, dedicándose a recompilar vellos diarios de viaxe. Un deles foi o relato dun anónimo inglés que a finais do século XIV peregrina a Santiago de Galicia dende Plymouth. Logo de cruzar *El Canal de la Mancha*, segue a pe, suponse que con outros compañeiros

de viaxe, como era a costume. Si don Elías non menciona a este peregrino, si o fixeron outros estudosos como Vázquez de Parga, Georgiana Goddard King ou Tate e Tourville-Petre. Vázquez de Parga inclúe na súa obra *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela, o seguinte texto referíndose o peregrino de Purchas*:

...vuelve a coger el camino en el puente de León para llegar a Astorga (Astergo). Desde ella a Villafranca del Bierzo (Villa Frank) se encuentran grandes montañas, Raspis (Rabanal) y Mount of Fave (Cebrero). Aunque menciona este último, no parece que subiera a él, ya que después de un Mount nostre Dame encontramos Lugo (Luaon), y sin más que una vaga alusión a otras varias aldeas (Other Villages ther be mony oon)... (Vázquez, Lacarra, Uría. Tomo I, páx. 217).

Ese topónimo que Vázquez de Parga non parece recoñecer, *Mount nostre Dame, Monte de Nuestra Señora*, ben podería ser *Nuestra Señora de Penamaior*, importante centro de peregrinación no pasado e que localizamos en Becerreá, moi próximo xa a Baralla..

Robert Tate e Thorlac Turville-Petre publicaron en 1995 o seu traballo *Two Pilgrim itineraries of the later middle ages*, e nel, ademais de incluír o texto orixinal, inclúen a tradución ó inglés actual, poñendo de manifesto que logo de deixar a un lado o camiño cara á Fava, *no seu lugar, colle o camiño a Lugo, a través de, suponse, Doncos (escrito Dancos), de Nogales, de Becerreá e poida que, máis aló, dó mosteiro de Sobrado, cuxos monxes están obrigados a atender aos peregrinos* (Tate e Turville-Petre, páx. 27).

Estes autores coinciden con Vázquez de Parga en que o peregrino inglés non sube pola Fava, senón que colle o camiño que leva a Lugo (a través do que hoxe coñecemos como Vía Künicg).

A importancia de Künicg e do peregrino de Purchas, é a súa presenza nos traballos de investigación de expertos en camiños de Santiago que falan desta ruta que deixando de lado A Fava, avanza cara a Pedrafita, continúa por As Nogais, Becerreá, Baralla, atravesa terras corguesas para

finalmente chegar a Lugo e dende alí unirse ao Camiño Primitivo, xuntándose aló por Palas de Rei ao Camiño Francés ata chegar a Santiago.

Agora ímonos referir a un peregrino morto. Trátase dun *pobre peregrino* (así foi chamado polo cura párroco de Santiago de Gomeán, don Pedro García Cabanas) que morreu exactamente no mesón do Escardel cando volvía de Santiago. Como traía consigo a credencial que alí lle expediran, non hai dúbida da súa condición, pero como xa se indicou, non sempre hai tanta sorte. Chamábase Francisco Morullo, e era veciño de Villarrobledo, localidade que hoxe pertence á provincia de Albacete. Foi enterrado no atrio da igrexa o 18 de setembro de 1829, segundo consta no Libro de Defuntos II, fol. 73 de Santa María de Marei e Santiago de Gomeán.

Imos agora ao 1926. Foi un ano santo de interese para nos xa que temos constancia de grupos de peregrinos cun plan de viaxe ben definido, que pasan polo Corgo. Referirémonos a dúas peregrinacións. Unha moi numerosa e vistosísima. A outra máis discreta pero igualmente interesante.

Na primeira metade do século XX, as peregrinacións a Santiago eran escasas e na súa maior parte con orixe no territorio da Península Ibérica. Os novos peregrinos aproveitan un medio de transporte relativamente novo e moi cómodo: o ferrocarril. A prensa da época, tamén invento recente, ha ser para os investigadores unha importante ferramenta de axuda nos nosos traballos. Os diarios publican noticias das peregrinacións que dende calquera lugar do territorio español e mesmo de outros lugares de Europa chegan a Santiago. O habitual era que o último tramo, ata entrar na cidade, se fixera andando.

Organízanse peregrinacións colectivas, e entre todas elas houbo dúas que espertan o noso interese. Tiveron unha grande repercusión na prensa e ambas se fixeron en grupo, unha a pé, e a outra a cabalo.

A primeira das peregrinacións, en orde cronolóxico, foi a duns universitarios madrileños que percorreron en 22 días os 616 quilómetros que naquel momento separaba Madrid de Santiago. Alberto e Javier Martín Artajo, e o seu amigo Rafael Solana (en Ponferrada uníriase Luís, irmán de Rafael) saíron da capital o día 15 de xuño do ano santo de 1926 coa ruta absolutamente planificada. Cómpre facer aquí un inciso e explicar que un destes peregrinos, Javier Martín Artajo, decidiu moitos anos despois poñer por escrito os feitos e as experiencias acaecidas no transcurso da súa peregrinación. Faino baseándose na súa propia experiencia, e nos apuntes recollidos no seu momento polo seu irmán Alberto. O relato publicouse cón título *Caminando a Compostela* no tamén ano santo de 1954, e foi ilustrado por Antonio Cobos. A planificación da viaxe foi tan minuciosa, que incluso escribiron a cada un dos párrocos dos pobos nos que tiñan pensado pasar as noites para non ter problemas coas forzas de seguridade. Con eles levaron, a modo de pasaporte as contestacións dos curas. Era un xeito de asegurarse de que non terían problemas ao chegar tras unha longa xornada de viaxe, e non os confundirían con vagabundos. Ademais os párrocos teríanlles arranxado o problema do aloxamento, tamén moi cómodo para os rapaces.

No debuxo da ruta que se incluíu no libro, imaxe 2, vense moi ben as etapas que fixeron. O autor explica no libro que planeaban facer unha media duns trinta ou trinta e cinco quilómetros, e así o fixeron, reservándose os domingos para descansar.

Villafranca del Bierzo, foi a última parada en terra leonesa. E a primeira noite en Galicia descansarán na Fonda de Francisco en Pedrafita. O párroco do pobo contaralles a lenda do Santo Milagre do Cebreiro, pero eles non suben ó santuario, senón que continúan ó seu camiño rumbo a Becerreá. Antes de chegar, deteranse en As Nogais, onde lles agarda unha *avanzadilla en bicicleta*, enviada polo cura de Becerreá, que viaxará con eles ata chegar a dita vila.

Itinerario planeado (Martín Artajo pax.30)

Dende Becerreá ata Lugo, calculan que habería uns 40 quilómetros, que son os que pensaban percorrer na longa seguinte xornada. Unha das súas paradas foi no Corgo. Tivo lugar o día 5 de xullo. Reprodúcense a continuación as súas impresións do lugar e dos habitantes, para logo comentar os textos:

Afortunadamente la carretera se había enderezado al entrar en la llanura, y así nuestro “auto-coche restaurante” no daba bandazos, como los grandes expresos europeos. Los vecinos de El Corgo nos alargaron un porrón de tinto, amarguillo, al estilo de Fefiñanes, y bebimos y charlamos a placer con aquellos aldeanos, acostumbrados a tratar con familiaridad a los peregrinos del Apóstol.

La verdad es que el trago nos lo teníamos bien merecido: en la cuneta izquierda había un

espléndido guardacantón con esta escueta y significativa inscripción: “K. 500”; nos abrazamos al pétreo testigo y a su vera tratamos de familiarizarnos con el suave hablar gallego; algo aprendimos, pero todo quedó olvidado y no quiero acudir a la literatura para buscar ficticiamente palabras que sustituyan a las suaves, dulces y mimosas que entonces escuchamos de rapaces y mozuelas, de mujeres garridas y de hombres recios y calmosos, de cara ancha y bigote negro y caído.

Tras de nosotros, de la escuela de El Corgo salió el maestro, amable y culto, preguntándonos: “¿Son ustedes los estudiantes peregrinos?” Desde entonces soy un convencido del poder de la prensa; ¡caramba con El Diario de Lugo!; habíamos entrado dentro del área de “la propaganda”. Con aquel buen maestro compartió Rafael el tiempo que le dimos para visitar la escuela y llevar sus problemas a las columnas de El Magisterio Español; y dejándole a retaguardia, salimos de prisa para llegar a Nadela, donde en un haz se concentran nada menos que el Miño, la carretera y el ferrocarril. Allí, a cinco kilómetros de Lugo, nos esperaba, al frente de un grupo de muchachos, Joaquín de la Sotilla... Él había sido quien dio la noticia a El Diario, y como en Lugo no hay demasiados acontecimientos –por fortuna para los que allí viven–, dieron a nuestra llegada categoría de tal. (Martín Artajo pág. 95 e 97).

Cómpre deternos para comentar as impresións dos rapaces madrileños ao seu paso polo Corgo. En primeiro lugar, a paisaxe. Deixan atrás a zona montañosa e ante eles esténdeselles a chaira. Incluso mencionan o diferente que é o trazado da estrada. Lembremos que neses anos o vello camiño de peregrinación non existía, estaba cuberto de maleza e os poucos peregrinos que hai aproveitan o percorrido da NVI. Outro detalle importante é a localización exacta onde se desenvolve a escena: xunto ao quilómetro 500 (imaxe 3), é dicir, a carón da escola vella que hoxe é o Punto de Atención á Lectura.

Quilómetro 500 da antiga NVI (Martín Artajo páx. 97).

Rafael Solana, pedagogo que chegou a ser director da revista *El Magisterio Español* charla animadamente có mestre, e mesmo visita a escola, mentras os seus compañeiros retoman a súa ruta para poder chegar a Lugo á hora prevista. Na entrada dá cidade, en Nadela espéralles outro grupo para darlles a benvinda, entre eles Joaquín de la Sotilla, quen se encargara de informar á prensa de Lugo da peregrinación dos estudantes. Pero aquí hai que facer unha aclaración. Fálase no texto de Martín Artajo de *El Diario de Lugo*. Debe tratarse dun erro. O último número de este periódico publicouse en 1884, corenta anos antes. Seguramente o autor referíase a *El Progreso de Lugo*, que si recolleu en distintas datas noticias da peregrinación, ou ben a *El Regional*; diario de Lugo.

Por si houbera algunha dúbida do espírito co que os rapaces emprenden a súa viaxe, na páxina 48 Javier Martín reflexiona ao respecto:

No quiero obligar a los que me sigan en esta ruta de recuerdos a recorrer tan anchuroso espacio, jornada tras jornada. La travesía es para hacerla

paso a paso y no para relatarla con palabras. Nada acontece cada día: se suceden los amaneceres y las puestas de sol sin que se produzcan hechos extraordinarios que narrar. Sin embargo, el peregrino, en cada minuto, con la vista puesta en el horizonte infinito, va rumiando sus propios pensamientos jeso le basta!.

Deixa moi claro que eles son peregrinos e abóndase neste tema cando recoñece que os veciños do Corgo trátanos coa familiaridade coa que tratan a tódolos peregrinos que van camiño de Santiago, e son hospitalarios ofrecéndolles, neste caso, un grolo de viño.

A continuación relata como foi o recorrido pola capital de Lugo, entre moreas de xente que os animaron, ata chegar á Catedral. Describe as mostras do seu fervor relixioso diante do Santísimo Sacramento e da Virxe dos Ollos Grandes. Xa o día seguinte continúan a ruta cara a Santiago de Compostela, onde chegarán o mércores día 7 de xullo.

Pódese contrastar todo o exposto neste relato, coa axuda da prensa. Na imaxe 4 figura o resumo que *El Progreso* publicou da chegada dos estudantes á capital lucense.

Outros diarios galegos tamén deron cobertura a esta peregrinación. No diario *El Eco de Santiago* do 8 de xullo, hai un completo resumo da peregrinación dos estudantes (imaxe 5).

El Progreso 4/7/1926. Biblioteca Virtual de Prensa Histórica.

- A pie, desde Madrid -

LOS PEREGRINOS ESTUDIANTES

Como habíamos anunciado, ayer a las ocho y media de la tarde llegaron a esta ciudad procedentes de Madrid los dos hermanos Sres. Martín Artajo y los también hermanos señores Solana estudiantes todos de la Universidad Central que desde la Corte hicieron el viaje a pie a Santiago.

Uno de los últimos por contingencias extrañas no pudo acompañar a los demás, uniéndose a ellos en Ponferrada.

Los cuatro pertenecen a la Asociación de los Luises y son devotísimos católicos.

Animados de verdadera fé y con el entusiasmo de los antiguos romeros, proyectaron realizar la peregrinación a pie hasta el Sepulcro del Apóstol Santiago. Al proyecto se sumaron algunos jóvenes más, pero poco a poco fueron desistiendo quedando solo los cuatro animosos peregrinos que hoy son nuestros huéspedes.

Saieron de Madrid el 15 de junio, haciendo 20 jornadas de 80 a 85 kilómetros cada una.

Descansaron tres domingos en Medina del Campo, Astorga y Lugo.

Al emprender el viaje se proveyeron de un salvo-conduto en regla de la Dirección de Seguridad y aún con él la Guardia civil las detuvo varias veces para pedirles los documentos, debido sin duda al aspecto que le daba su vestimenta, con el batillo al hombre, los zapatores y el bordón.

En el Guadarrama les salió un toro bravo al camino; se apartaron a un lado de la carretera, y providencialmente no fueron alcanzados por la fiera.

Fatigas tremendas tuvieron que sufrir durante su penoso viaje.

En Piedrafita les cogió una formidable tormenta que tuvieron que aguantar a pie firme.

Vienen tostados por el sol y con la piel áspera de las inclemencias de la atmósfera.

Los jóvenes peregrinos habían salido de Lugo el lunes a las diez menos cuarto de la mañana, realizando las siguientes etapas hasta Santiago.

Lugo a Paás de Rey, Arzúa y Santiago.

Se muestran encantados de la campiña gallega que cae a ellos de dulce y armoniosa.

Han atravesado en su trayecto las provincias de Madrid, Segovia, Avila, Valladolid, Zamora, León, Lugo y Co-

ruña. Constituye un total de más de 600 kilómetros.

Su equipo para la marcha era camisa de color, amplios pantalones, botas de lona con piso de cáñamo, mochila de 15 kgs. y cantimplora.

A esperares a Labacolla fueron el profesor de Filosofía y Letras con Juan Pérez Millán y los escolares don Pedro Varela de Limia, don José Neyra, don Cándido Varela Rueda y don Segundo Rueda.

Desde este punto continuaron todos la marcha a pie hasta el alto de San Marcos donde los peregrinos se humillaron al divisar las torres de la Basílica.

Entraron poco después en Santiago comenzando a admirar su aspecto vetusto de ciudad medievales. Se dirigieron a la Catedral y ante la imagen del Apóstol rezaron conmovidos y agradecidos de su feliz viaje.

Recorrieron los alrededores de la Basílica y vieron algunos detalles de ésta mostrándose maravillados ante el aspecto monumental de los edificios y plazas.

Hoy ganaron el Jubileo en la Catedral y se dedicaron a recorrer la ciudad y visitar sus muchos monumentos, para retornar a Madrid dentro de tres o cuatro días.

Reciban los distinguidos y piadosos jóvenes nuestro cordial saludo de bienvenida.

El Eco de Santiago. 8/07/1926. Biblioteca Virtual de Prensa Histórica.

Pero non so a prensa diaria se fixo eco desta peregrinación. Moitos anos despois, sería a Federación Española de Asociaciones de Amigos del Camino de Santiago, quen na súa revista Peregrino: revista del Camino de Santiago, e máis concretamente no número 121, de febreiro do 2009, nas súas páxinas 34, 35 e 36, resume o que foi o camiño dos mozos madrileños. Pódese consultar o artigo completo na Biblioteca Dixital de Galicia (Galiciiana).

A Javier Martín Artajo gustoulle a experiencia da súa peregrinación, e repetiuna anos despois, tamén en ano santo, nesta ocasión no 1954. Xunto aos seus fillos, e nesta ocasión en coche, volve facer o camiño Madrid/Santiago. O máis sobresaínte de este segundo percorrido son as seguintes palabras que deixa escritas no seu libriño:

Algo importante sí quiero consignar, y es que, antes, en Villafranca, nos cruzamos con el más auténtico peregrino que pueda andar por el mundo: largas melenas, blancas barbas, concha y bordón, con calabaza y todo; ¡qué envidia me dio!; otro encontramos culminando el puerto de Piedrafita; parecía un sacerdote eslavo, de ancha

frente, rostro inundado de interna alegría, como quien vuelve de pagar una deuda de gratitud (Martín Artajo, pág. 115).

É dicir, no ano 1954, tamén había peregrinos que subían por Pedrafita, non polo Cebreiro.

A outra peregrinación en grupo a que nos referimos anteriormente, foi máis numerosa, e sen dúbida moito máis vistosa. Temos nomes e apelidos dos peregrinos, e sabemos que na súa folla de ruta figura O Corgo como un dos lugares polos que cabalgarían. Trátase da chamada *Peregrinación Montada del Arma de Caballería a Santiago de Compostela*. De novo é a prensa quen se alía cos investigadores para ofrecerlles información de primeira man. Imos reproducir dúas das numerosas noticias que dende que se fixera pública a peregrinación (xa no mes de maio) se publicaron nos diarios galegos (pódense consultar tamén El Correo Gallego, El Compostelano, e mesmo os Boletíns Eclesiásticos de Lugo e de Santiago para comprobar a gran repercusión que tivo no ánimo de todos os galegos)

Na imaxe 6 reproducése o anuncio da peregrinación publicado en *El Progreso* do 10 de

xullo de 1926, e na imaxe 7 fálase da estancia dos militares en Becerreá tal como a publicou o diario *El Regional* do 17 de xullo de 1926.

La peregrinación del Arma de Caballería a Santiago

LA REPRESENTACION DEL ARMA QUE ASISTIRA A LA OFRENDA

Como ya se ha dicho, el próximo día 14 saldrá de Valladolid la representación del Arma de Caballería que irá a Santiago de Compostela en delegación de todos los jinetes españoles para asistir al acto de la ofrenda al Apóstol.

La presidirán el teniente general marqués de Cavalcanti y el general de división D. José Fernández Pérez, gobernador militar de Valladolid.

Formarán la expedición cinco jinetes, entre jefes y oficiales, por cada región militar.

De Madrid figurarán en aquella los coroneles de los regimientos de Húsares de la Princesa y de Pavía, y de Lanceros de la Reina, un comandante y un oficial.

Hará el recorrido de Valladolid a Santiago en diez jornadas a caballo.

En el límite de Galicia, esperará y recibirá a los expedicionarios el capitán general de la octava región, general Berenguer, quien se pondrá a la cabeza de los jinetes, continuando la marcha hasta Compostela.

El Progreso 10/7/1926 Biblioteca Virtual de Prensa Histórica

La peregrinación del Arma de Caballería en Lugo

En las últimas horas de la tarde, llegará hoy a Becerreá, donde pernoctará, la comisión de jefes y oficiales de Caballería, que en peregrinación se dirige a Santiago desde Valladolid.

En la inmediata villa se dispensará a los peregrinos un entusiasta recibimiento, tributándoseles además algunos agasajos.

Desde esta ciudad irán a recibirlos a Piedrafita varias significadas personas.

Mañana anochecido llegará la peregrinación ecuestre a Lugo, donde permanecerá hasta la madrugada del jueves.

Además de los agasajos de que se hará objeto a los peregrinos en esta ciudad, los jefes y oficiales de la guarnición les obsequiarán con una comida que tendrá lugar en una de las dependencias de la Diputación provincial el próximo miércoles.

A esta comida asistirá también el capitán general de la octava región, quien llegará pasado mañana, a las once, a esta ciudad para asistir a ella y revisar las fuerzas de Caballería que constituyen la expedición.

El general Berenguer, que hará el viaje en automóvil hasta Lugo, Regresará por la noche a la Coruña.

El Regional 17/7/1926 Galiciana

O día 17 de xullo descansaron en Becerreá, e o 18 a súa etapa foi dende alí, ata a cidade de Lugo, onde chegan entre gran expectación e as honras de rigor.

Durante esa etapa do día dezaioito pasaron polo Corgo. E para corroboralo imos recorrer á segunda testemuña. Trátase dun libríño que leva por título *Peregrinación Montada del Arma de Caballería a Santiago de Compostela* no que se relata dita peregrinación: tódolos detalles da súa preparación, a relación nominal dos participantes cabaleiros, as impresións do que ían vendo no seu camiño, a chegada tanto a Lugo (tamén importante centro de peregrinación pola exposición permanente do Santísimo Sacramento), como a Santiago, o seu destino final, mesmo as noticias que se ían publicando na prensa. Reprodúcese aquí o que se chamou *Plan previo de marcha a Santiago de Compostela modificable circunstancialmente*, o que se lle engadía unha nota ao pe que di Realizado (imaxe 8).

DIAS	JORNADAS	PUNTOS	KILÓMETROS		
			DE PUNTO A PUNTO	DE MEDIAS JORNADAS	TOTALES DE CADA JORNADA
14	1.ª	Valladolid Medina de Rioseco	40	*	40
15	2.ª	Medina de Rioseco Villalpando Benavente	35 27	33 27	60
16	3.ª	Benavente La Bañeza Astorga	40 25	40 25	65
17	DESCANSO				
18	4.ª	Astorga Torre Bembibre San Román Ponferrada	35 10 2 17	35 29	64
19	5.ª	Ponferrada Villafranca Trabadelo Vege Valcarlos Piedrafita Noceda Doncos Nogales Becerreá	21 10 7 14 9 5 4 11	52 29	81
20	6.ª	Becerreá Neira Jusá Corgo Nadaia Lugo	11 15 10 6	26 16	42
21	DESCANSO				
22	7.ª	Lugo Palas de Rey Molild Arzúa	56 14 17	56 31	67
23	8.ª	Arzúa Santiago	33	*	33

Subviniéndose discrecionalmente

Los puntos términos de jornada serán los precisados, dejando libertad de horario y velocidades a los grupos de Regimientos.
Se gestionará oportunamente que en los puntos donde haya guarnición se facilite la comida a la tropa.
Tanto en Guerra como en este Centro organizador se ha procurado dar la mayor amplitud para que la concurrencia sea voluntaria y tenga la mayor libertad de acción posible.

(1) Realizado.

Peregrinación del arma.... Páx.8

Como podemos observar nesta imaxe 8, o paso pola provincia de Lugo desenvolveuse en tres etapas, sendo unha delas de descanso na capital.

Se estudamos a quinta xornada dende a súa partida de Valladolid, vemos que soben de Vega de Valcarce a Pedrafita e seguen cabalgando por Noceda, Doncos, As Nogais, e Becerreá.

O día seguinte, dende Becerreá seguen por *Neira de Jusá*, O Corgo, Nadela e finalmente chegan a Lugo. Neste relato soamente hai comentarios xerais sobre as manifestacións de xúbilo da xente ao paso dos militares. Noméanse lugares que foron finais de etapa e relátanse os agasallos cos que as xentes reciben aos cabaleiros. Desde xeito dísenos que

En Becerreá, de las autoridades y del pueblo, que manifestó su entusiasmo con la más cariñosa acogida. En Lugo de autoridades municipales, provinciales, eclesiásticas, militares, pueblo, entidades, coros, prensa y guarnición, con sincera efusión y manifestaciones patrióticas". Peregrinación del Arma....., páx. 28 .

Pero descoñecemos a reacción dos veciños de O Corgo, de Nadela ou de *Neira de Jusá*. Non é difícil supoñer que un bo número deles saírían ao seu paso, pois había de ser todo un espectáculo ver aos xinetes uniformados, a cabalo e en perfecta formación pasar por diante das casas. Tal como di o autor (*Un jinete gallego*),

Estos caballeros de armas van señalando a lo largo de los caminos en los que queda la estela de la marcial cabalgata condensada en el entusiasmo de aldeanos y señores que "nunca señor, nunca, vieron otro tanto". Peregrinación del Arma.....,páx.31.

OUTROS INDICIOS

Neste apartado, una especie de caixón de xastre, mencionaranse detalles que non por pequenos teñen menos importancia.

Mencionabamos que os expertos nas peregrinacións a Santiago teñen sempre moi en conta a presenza de determinados topónimos

como indicio da existencia dunha vella ruta de peregrinación. Un deses topónimos é *camiño*.

María José Portela Silva, na súa obra *Documentos da catedral de Lugo. Século XV*, nas páxinas 544-545, reproduce un foro do ano 1486 no que se fai referencia ás propiedades que a catedral de Lugo ten en Gomeán, e entre outros menciónase los *lugares d'Amolar et do Camino et... son sitos et los dos en el dicho nuestro Coto de Guimian....*

E de novo dous séculos despois, no ano 1740 copiose un foro de 1594, tamén da Catedral de Lugo. Nel pódese ler xa no encabezado *Apeo de los lugares llamados do camiño y do Castro en Gumián. En el coto y feligresía de Santiago de Gumián. Este documento se atopa no Libro de Apeos de los lugares llamados do Camiño y do Castro en Gumián la terroría y cotos de Gumián y Piñeira ante Baltasar de Farnadeiros. Catedral de Lugo. AHN. PARES.*

Nun documento máis recente, no Catastro de Ensenada (ano 1753), hai tamén indicios interesantes que non podemos deixar pasar. Küning mencionara na súa guía varios lugares nos que o peregrino podía remendar os seus zapatos. Ben, pois Santa María de Franqueán ten nese ano 1753 catro zapateiros e curtidores de peles ademais dun taberneiro e un *estanquillero*, segundo a Dirección Xeral de Rentas (Pares). E en Santiago de Gomeán, había catro zapateiros e curtidores, e outros tres curtidores máis, ademais dun taberneiro que tamén era *estanquillero*. *Libro Personal de Legos* (sig 10201-04, Arquivo Histórico Provincial de Lugo). Sen dúbida os camiñantes encontraban nestes lugares de O Corgo os repostos de calzado que puideran precisar.

Outra destas anécdotas a ter en conta, atópase no Libro de Fábrica de San Xoán do Corgo. Alí recóllese un auto de 1705 polo que se ordena a compra doutro cáliz e doutro misal para que se poidan celebrar *a un tempo* misas en dous altares. Este feito fala por se mesmo de que a cantidade de fieis que esperaban escoitar misa era notable.

E xa para rematar, compre mencionar outro topónimo, que aínda permanece e é sobradamente

coñecido. Trátase do lugar do Hospital de Chamoso, situado na parroquia de Santa Catalina de Anseán. Incluímolo neste artigo aínda sabendo, pola súa situación xeográfica, que ten máis trazas de ser un dos antigos hospitais que prestaba auxilio aos peregrinos que facían a variante do Camiño Francés entre O Padornelo e Lugo. Sen embargo, as famosas *cuatro leguas* situaríanolo tamén nas proximidades da Vía Künig. Posto que non estamos a falar dunha ciencia exacta, e os estudos non están rematados, debemos mencionalo no presente traballo.

CONCLUSIÓNS

Non lle falta razón a Xulio Xiz cando di *esta terra foi sempre Camiño*, e non nos cabe dúbida algunha de que un deles era o que percorrían os peregrinos que ansiaban chegar a Santiago, pero polo camiño querían visitar outros obxectos da súa devoción: o *Lignum Crucis* do Mosteiro de Santa María de Penamaior e o Santísimo Sacramento permanentemente exposto na catedral de Santa María de Lugo.

Estes camiñantes atravesaban as terras corguesas e algúns deixáronos unha testemuña escrita dó seu puño e letra; outros quedaron alí para sempre. Contamos tamén con esas pequenas, pero importantes, sinais que se atopan en tódolos camiños de Santiago e que hai que saber recoñecer.

Todas estas pegadas son as que nos axudan a ir reconstruíndo a Vía Künig.

BIBLIOGRAFÍA E FONTES DOCUMENTAIS

GODDARD KING Georgiana: *The Way of Saint James*. The hispanic society of América. New York. 1927

HERBERS Klaus e PLÖTZ Robert.:

- *A Peregrinaxe e o Camiño de Santiago. Consello da Cultura Galega. Santiago de Compostela 1999.*
- *Caminaron a Santiago. Xunta de Galicia 1998.*

MARTÍN ARTAJO Javier: *Caminando a Compostela*. Editorial Católica. Madrid 1954.

PORTELA SILVA María José: *Documentos da catedral de Lugo. Século XV*. Consello da Cultura Galega. Santiago de Compostela 1998.

TATE Robert TURVILLE-PETRAE Thorlac: *Two pilgrim itineraries of the later middle ages. Xunta de Galicia*. Consellería de Cultura. Dirección Xeral de Promoción do Camiño de Santiago. Pontevedra. 1995.

UBIETO ARTETA Agustí: *Caminos de peregrinación de Aragón*. Instituto Fernando el Católico. CSIC. Diputación de Zaragoza 2016.

VALIÑA SAMPEDRO Elías: *El camino de Santiago. Estudio Histórico-Jurídico*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Servicio de Publicaciones Diputación Provincial. Lugo 2000.

VÁZQUEZ DE PARGA, LACARRA, URÍA: *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela*. Gobierno de Navarra. Pamplona. 1998

XIZ Xulio: *O Corgo, amplo horizonte*. Concello do Corgo. Lugo

Peregrinación montada del Arma de Caballería a Santiago de Compostela.1926. Imprenta del Colegio Santiago. Valladolid.1926.

ARQUIVO HISTÓRICO PROVINCIAL DE LUGO

ARQUIVO CENTRAL PARROQUIAL DE LUGO

RECURSOS ELECTRÓNICOS

<https://arquivo.usc.es/> consultado 11/2022

<https://arquivo.galiciiana.gal/> consultado 11/2022

<https://biblioteca.galiciiana.gal/> consultado 11/2022

<http://pares.mcu.es/> consultado 11/2022

<https://prensahistorica.mcu.es/> consultado 11/2022